

H. Toorenvliet

publicist

Sir Basil Zaharoff

Militair-industrieel complex ten voeten uit

Op 6 oktober 1849 werd in Moegla, een in zuid-westelijk Anatolië gelegen Turkse plaats, een kind van Griekse afkomst geboren. Het zou later door het leven gaan als een man die meestal was gehuld in een luguber waas van geheimzinnigheid en weer veel later wereldbekendheid zou verwerven als Sir Basil Zaharoff.

In Konstantinopel begon deze voortvarende en kleurrijke figuur zijn loopbaan als brandweerman en vreemdelingendids. De jonge Zaharoff, wiens talenkennis aanvankelijk was beperkt tot Grieks en Turks, had slechts enkele jaren nodig om deze te kunnen aanvullen met een perfecte kennis van het Engels, Frans, Russisch en Spaans in woord en geschrift. Als vertegenwoordiger van de door de Zweedse ingenieur Nordenfeldt geleide firma werd Zaharoff in 1877 bij de wapenhandel betrokken. Op het Balkanschiereiland, dat in deze branche als zijn eerste arbeidsterrein fungeerde, wist hij zeer snel zijn eerste successen te boeken. Nordenfeldt was expert op het gebied van geschut, terwijl hij tevens in de periode 1875-1880 een voor die tijd bruikbare onderzeeboot ontwikkelde en deed vervaardigen. Hoewel dat vaartuig ontegenzeggelijk de voorloper is geweest van het in de twintigste eeuw zo geduchte onderzeebootwapen, kreeg deze boot nauwelijks aandacht van de admiraliteitsleden der grote mogendheden. Zaharoff echter bewees zijn verkooptalent, want hij slaagde erin de onderzeeboot aan de Griekse marine te verkopen. Die Griekse aankoop wekte ook bij de Turken de nodige belangstelling voor het nieuwe scheepstype, waarna op hun beurt de Russen eveneens interesse toonden. Reeds toen kwam aan het licht dat vooral de activiteiten van de wapenindustrie in de Verenigde Staten tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) voor Zaharoff model hadden gestaan. Die burgeroorlog, die als de eerste moderne oorlog te boek staat, had

immers de Amerikaanse wapenindustrie ongeken-de winsten opgeleverd.

Het systeem van de bilaterale verkoop bestond reeds heel lang en kon dus niet door Zaharoff zijn uitgevonden, maar hij wist het wel te vervolmaken.

Samenwerking met Maxim

In 1884 slaagde de Amerikaanse ingenieur Hiram Maxim in zijn pogingen een doelmatig machinegeweer met een vuurcapaciteit van ongeveer 600 schoten per minuut te vervaardigen. Zaharoff en zijn vakgenoten begrepen vrijwel onmiddellijk dat Maxims uitvinding op de slagvelden van de toekomst een dominerende rol zou gaan vervullen. Dank zij zijn befaamde verkoopsuccessen verkreeg Zaharoff ook van Maxim een agentschap, hoewel de uitvinder zelf veel aandacht aan de verkoop bleef besteden. Op advies van leden van de Britse generale staf bood Londen Maxim talrijke faciliteiten aan indien hij de Britse nationaliteit wilde aanvaarden, een voorstel dat door de uitvinder in dank werd aanvaard.

Zaharoffs activiteiten waren nu aanzienlijk uitgebreid en spoedig bleek dat het behartigen van Nordenfeldts en Maxims belangen goed kon samengaan; in korte tijd werd hij voor zijn beide broodheren *de* dominerende figuur. In Engeland resulteerde dat in de oprichting in 1888 van de „Maxim-Nordenfeldt Guns and Ammunition Company”. Zakelijk bleek de oriëntering van Zaharoff op de Engelse industrie een uiterst goede greep te zijn geweest.

Vickers-Maxim . . .

De ontwikkelingen zouden in 1897 ertoe leiden dat Maxim-Nordenfeldt werd overgenomen door de befaamde, in 1828 opgerichte en sinds 1869 ka-

nonnen fabricerende, firma Vickers. Voor die transactie betaalde Vickers de voor die tijd aanzienlijke som van £ 1,3 miljoen. En Zaharoff zette de kroon op zijn werk, want voor zichzelf verwierf hij een zetel in de hoofddirectie van de nieuwe gigant. Voortaan prijkte op zijn kaartjes als functievermelding „Administrateur délégué de la Société Vickers-Maxim”. Behalve wapenleverancier was hij nu tevens financier geworden. Indien een regering met een serieuze belangstelling voor wapenaankoop niet bij machte was contant te betalen, zorgde Zaharoff voor een lening bij derden. Uiteraard werden bij dergelijke zaken de belangen van zijn firma en die van hem zelf ruimschoots gediend. Verder maakte Zaharoff dankbaar gebruik van de mogelijkheden van zijn nieuw verworven toppositie en zo ontwikkelde hij zich ongestoord tot een zakenman van wereldformaat. Behalve in zijn eigen branche, de wapenindustrie benevens de aanverwante scheepsbouw, wist hij bij het internationale bankwezen en bij de olieondernemingen eveneens een vinger in de pap te krijgen.

Bovendien onderhield hij goede relaties met de concurrentie zoals onder meer de Franse firma Schneider in Le Creusot en de Russische Poetilov-fabrieken. Ook naar de grote — in 1846 opgericht en sinds 1855 gesloten producerende — Engelse concurrent Armstrong wist hij draden te spinnen, die eerder duiden op samen- dan op tegenwerking. Met talrijke vooraanstaande politici had hij vriendschappelijke betrekkingen weten aan te knopen zoals Briand, Clemenceau, Lloyd George en Venizelos. Het verwonderde dan ook geen van de insiders, toen bleek dat de Eerste Wereldoorlog Zaharoff geen windeieren zou leggen.

Reeds lang voor die oorlog echter had hij de status van veelvoudig miljonair bereikt; de Eerste Wereldoorlog deed zijn rijkdom zozeer toenemen dat zijn privévermogen tot een niet meer te begroten peil steeg. Bovendien werd hij drager van de hoogste Britse en Franse onderscheidingen en werd, als klap op de vuurpijl, in 1919 in Engeland in de adelstand verheven. Het was eigenlijk verwonderlijk dat Zaharoff zelfs in de boulevardbladen vrijwel nooit serieus werd aangevallen; het was vooral zijn berekende filantropie die wél de voorpagina's haalde. Maar ja, ook de legendarische Al Capone zou later in zijn glansperiode de armen van Chicago gratis van spijs en drank voorzien . . .

Zijn grootste blunder

In Athene was men voor en na november 1918 bezig met het cultiveren van de gedachte aan het stichten van een nieuw Groot-Hellas. Pas met ingang van 26 november 1916 nam Griekenland actief deel aan de oorlog aan geallieerde zijde. De Griekse strijdkrachten, die uitsluitend aan het Salonikifront werden ingezet, kwamen betrekkelijk ongeschonden en vrij fris uit de strijd. In de Griekse visie diende nu Turkije, dat als medestander van de Centralen de oorlog had verloren, onder meer ter verwezenlijking der Griekse wensen en eisen grotendeels te worden opgedeeld. Ongetwijfeld maakte Zaharoff een grote denkfout door zich pal achter dat opgeschroefde Griekse streven op te stellen. Uit eigen middelen besteedde Zaharoff £ 4 miljoen aan het verbeteren en moderniseren van de uitrusting van de Griekse strijdkrachten. De regering in Athene, gesteund door de Britse premier Lloyd George en aangevuurd door Zaharoff, stelde vertrouwen in de door het Griekse opperbevel gemaakte plannen voor een veldtocht in Klein-Azië, die immers zou „snijden als een heet mes door de boter”.

Met de landing bij Smyrna (Izmir) van twee complete divisies, die van zee uit door geallieerde oorlogsschepen werden gedekt, begon medio mei 1919 de Griekse militaire inval in Anatolië. Maar in die periode konden de Grieken nog niet vermoeden met welke tegenstanders zij uiteindelijk te doen zouden krijgen; de eerste eenheden van het nieuwe Kemalistische Turkse leger waren immers nog niet eens opgericht.

Op 22 juni 1920 werd het grote Griekse offensief ingezet en wel met een strijdmacht van ongeveer 200.000 man die, mede door toedoen van Zaharoff — te (!) — voortreffelijk was uitgerust. De vrede van Sèvres, op 10 augustus 1920 gesloten door de met de geallieerden collaborerende regering van sultan Mehmed VI en grootvizier Damad Ferid, was op het krijgsgebeuren nauwelijks van invloed.

Overigens kon pas medio augustus 1921 aan de Griekse opmars een halt worden toegeroepen. De weliswaar zeer gemotiveerde en fanatieke, maar slechts 45.000 man tellende Turkse strijdmacht bleek tijdens de uiterst felle veldslag aan de rivier de Sakarya, die van 23 augustus tot 13 september 1921 onafgebroken werd voortgezet, in

staat de Griekse hoofdmacht van bijna 90.000 man een verpletterende nederlaag toe te brengen. Van de ene op de andere dag kwam voor de wensdromen van de regering in Athene, van het Griekse opperbevel te velde en van Zaharoff het plotselinge en tevens definitieve einde. Op 26 augustus 1922 werd door de Turken hun slotoffensief ingezet; de opzet daarvan slaagde geheel, en reeds op 10 september werd de grote overwinnaar Moestafa Kemal Pasja door de geestdriftige bevolking van Izmir een grandioos welkom bereid. Voor de eerstkomende jaren zakte Griekenland als mogendheid weg tot onder het niveau van een gemiddelde Balkanstaat.

De aldus afgelopen Grieks-Turkse Oorlog had politiek een enorme gecompliceerdheid te zien gegeven. Aanvankelijk werden de Kemalisten openlijk door de Sovjet-Unie en daarna — zij het dan meer in het verborgene — eveneens door Italië en Frankrijk gesteund. De Engelsen, die zich achter Athene hadden opgesteld, kozen echter in het najaar van 1922 eieren voor hun geld; bewust vermeden zij het risico van een eventueel uitbrekende Engels-Turkse oorlog.

Verder mag niet onvermeld blijven dat tijdens deze oorlog ook de oliebelangen een grote rol speelden. Zo speelde Shell Oil op de kaart van de combinatie Athene-Londen-Zaharoff, en de combinatie Angora (Ankara)-Parijs stond hoger genoteerd bij de Standard Oil Company.

Zaharoff, die de Griekse militaire catastrofe beleefde als een persoonlijke afgang, besloot het voortaan wat rustiger aan te doen. Wél greep hij in het vorstendom Monaco in 1923 de hem geboden kans, de hand te leggen op meer dan 50% van de aandelen van de „Société de Bains de mer de Monte Carlo”. Ook op die maatschappij — waarvan de activiteiten hoofdzakelijk bestonden, en nog bestaan, uit de exploitatie van de befaamde

speelbank — drukte hij als president-commissaris zijn persoonlijke stempel. Zo werd bijvoorbeeld aan het zogenaamde „springen van de bank” — het opzettelijk maar slechts voor even stopzetten van het spel voor het aan een speler uitbetalen van een (sporadisch voorkomende) enorme winst — een veel meer tot de verbeelding sprekende publiciteit besteed dan voorheen. Een dergelijk geluk viel onder anderen ten deel aan de met veel succes in de speelzalen opererende Dolly Sisters, de destijds internationaal beroemde Amerikaanse danseressen.

Zaharoffs zwakke zijde

De vraag of deze bikkelarde zakenman — behalve zijn neiging tot filantropie — toch ergens een zwakke plek bezat, kan met een volmondig ja worden beantwoord. En dat voert ons terug naar omstreeks de jaarwisseling van 1889/'90. Toen ontmoette Zaharoff tijdens een treinreis door Spanje een aantrekkelijke jonge, pas getrouwde adellijke Spaanse dame. Haar echtgenoot was de hertog van Marchena, een neef van koning Alfonso XII. Deze werd reeds op vrij jonge leeftijd geestesziek en was derhalve gedoemd zijn verdere — nog lange — leven door te brengen in een inrichting. Na zijn dood hertrouwde de hertogin van Villafranca — zoals zij zich bij voorkeur liet noemen — in Monaco op 22 september 1924 met de toen bijna 75 jaar oude Zaharoff. Hun samenzijn was slechts van korte duur, want madame Zaharoff overleed op 26 februari 1926.

Sir Basil was nog actief betrokken bij de fusiebesprekingen, die in 1927 resulteerden in het van de grond komen van de Britse supergigant Vickers-Armstrong Ltd. Daarna trok de oude vos zich uit de internationale wapenhandel terug. Bijna een halve eeuw geleden overleed Zaharoff in Monte Carlo, om precies te zijn op 27 november 1936.

Literatuur

H. Maxim — *My life*. Methuen & Co Ltd, Londen (1915).

R. Lewinsohn — *Les profits de la guerre à travers les siècles*. Ed. Payot, Parijs (1935).

R. Neumann — *Zaharoff, the armaments king*. Readers' Union Ltd/G. Allen & Unwin Ltd, Londen (1938).

